

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.21>

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ КРИМІНОЛОГІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОЗШИРЕННЯ ЇЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО СКЛАДНИКА

Кріцак Іван Васильович,
orcid.org/0000-0003-3530-4269

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено окремим аспектам історичного розвитку української та зарубіжної кримінології в контексті її духовно-ціннісного складника. Основні акценти зосереджуються на міждисциплінарному статусі кримінологічної науки в нинішніх умовах і необхідності її дослідження в напрямі різних галузей знань заради глибинного вивчення природи кримінального права, управління процесами злочинності й виявлення її причин, духовно-сутнісного осмислення поведінки особистості, виявлення позитивних і негативних тенденцій, процесів та явищ суспільного життя.

Аналіз зарубіжної кримінології дає підстави стверджувати, що основні її концепти зосереджені на позитивістському розумінні права, де релігійний складник нівелюється та розцінюється як малозначущий. Задля організації належної боротьби зі злочинністю, виправлення й перевиховання злочинця реформування українського кримінального законодавства має відбуватися в дусі традиційно-звичаєвих форм українського права з найдавніших часів, де ідея соборності мислення і святості життя завжди була привілейованою та підтримувалася народністю, що, власне, і відображає окремі аспекти духовно-ціннісної концепції праворозуміння.

Основні постулати класичної кримінологічної школи, серцевиною яких є свобода волі як божественне начало та відмова від тортур, так звана гуманізація покарань, потребують своєї модернізації, покращення й оновлення заради високих прогресів, смислів духовного вдосконалення людини. Перспектива тут неабияка, адже все, що бездуховне, є мертвим попри величезну раціональну обґрунтованість. Початково лише за умови закладення Духу у високі смисли матерії, бачення далекоглядної істини дає впевненість іти власним, національним шляхом у співмірності з усім тим, що вже вироблене світовою спільнотою, заради спільної мети – розбудови української кримінології на якісно нових вітчизняних, національних (самобутніх) засадах, віднаходити перспективи її подальшого вдосконалення та інновацій.

Ключові слова: українська та зарубіжна кримінологія, історія, міждисциплінарні зв'язки, духовно-ціннісний складник, гуманізація покарань, класична кримінологічна школа, релігія, кримінологія, позитивізм.

Krytsak Ivan. Historical retrospective of the development of criminology through the prism of the expansion of its interdisciplinary connections in the context of the spiritually-valued component

The article is devoted to certain aspects of the historical development of Ukrainian and foreign criminology in the context of its spiritual and value component. The main emphasis is on the interdisciplinary status of criminological science in the current conditions and the need for its study in the direction of various fields of knowledge for in-depth study of the nature of criminal

law, management of crime processes and identification of its causes, spiritual and essential understanding of personality behavior, identification of positive and negative trends, processes and phenomena of public life.

The analysis of foreign criminology gives grounds to assert that its main concepts are focused on the positivism understanding of law, where the religious component is leveled and regarded as insignificant. In order to organize a proper fight against crime, correction and re-education of criminals – reform of Ukrainian criminal law must take place in the spirit of traditionally-ordinary forms of Ukrainian law since ancient times, where the idea of catholicity and sanctity of life has always been privileged and supported by the people, that, actually, represents the separate aspects of the spiritually-valued concept of legal understanding.

The basic postulates of the classical criminological school, the core of which is freedom of will, as the divine principle and rejection of torture, the so-called humanization of punishment, needs its modernization, improvement and renewal for the sake of high progress, and spiritual improvement of a man. The prospect here is remarkable, because everything that is spiritless is dead despite the huge rationality. Initially, only if the Spirit is embedded in the high senses of matter, the vision of far-sighted truth gives confidence to go their own, national way in proportion to all that has already been produced by the world community, for a common goal – to build Ukrainian criminology on qualitatively new, domestic, national (original) principles, finding prospects for its further improvement and innovation.

Key words: *Ukrainian and foreign criminology, history, interdisciplinary relations, spiritually-valued component, humanization of punishments, classical school of criminology, religion, criminology, positivism.*

*Хто не запобігає злочину, коли може,
той заохочує його.
Сенека*

*Якщо слідчі покликані дати відповідь
на запитання про те, хто і як вчинив зло-
чин, то кримінологи відповідають, чому
особа злочинця була змушена порушити
закон, які внутрішньовольові та духовні
мотиваційні чинники спонукали
її до злочинного шляху.*

Актуальність розроблення наукової проблеми зумовлена необхідністю з'ясувати, чи не пора сьогодні змінити пріоритети та підходи в інноваційному розвитку кримінології з огляду на те, що людство переступило всі можливі межі гріховності і вплинуло на злочинця за допомогою звичних для нас правових чи ідеологічних засобів не завжди виявляється можливим. Чи все ж релігія має вступити у свої права з огляду на зубожілість цінностей, визначених заради вищого існування соціуму? Постає закономірне запитання: що робити, коли люди не можуть керуватися власною поведінкою через її ірраціональність (духовну, душевну хворобу, одержимість нечистим духом)? Чи не варто задуматися над духовними смислами кримінології заради відшукування засобів, інструментарію впливу на свідомість людини? Напевно, у цьому аспекті

кримінологія покликана добре працювати у сфері духовного переосмислення повсякденної суспільної та правової дійсності.

Найперше варто розглянути історичні шляхи розвитку кримінології (the history of criminology) як науки та навчальної дисципліни в зарубіжних ученнях.

У Вікіпедії кримінологія тлумачиться як міждисциплінарна галузь як поведінкових процесів, так і соціальних наук, яка спирається на дослідження соціологів, політологів, економістів, психологів, філософів, психіатрів, біологів, соціальних антропологів, а також загалом на різноманітні вчення права [1]. Вона спрямовує свої напрацювання за трьома напрямками: по-перше, досліджує природу кримінального права, його управління та умови розвитку; по-друге, аналізує причини злочинності та особистість злочинця; по-третє,

вивчає питання боротьби зі злочинністю та реабілітації правопорушників.

Кримінологія виникла в середині XVIII ст., коли соціальні філософи замислилися над злочинністю та концепціями права. Термін «кримінологія» у 1885 р. ввів італійський професор права Рафале Гарофало як *criminologia*. Згодом французький антрополог Поль Топінар використав аналогічний французький термін *criminologie*. Основна робота П. Топінара з'явилася в 1879 р. У XVIII – на початку XIX ст. дослідники злочинності зосередилися на реформуванні кримінального законодавства, а не причинах злочинів. Такі науковці, як Ч. Беккарія та І. Бентам, були більше стурбовані гуманітарними аспектами боротьби зі злочинцями та реформуванням кримінального законодавства. Роль кримінології як навчальної дисципліни суттєво зросла в першій чверті XX ст., коли соціолог Моріс Пармалі в 1920 р. написав перший американський підручник із кримінології [1].

З інших джерел дізнаємося, що кримінологія виникла в Європі на межі 1700–1800-х рр. Основоположниками класичної кримінологічної школи кримінології вважають теоретиків розвитку злочину й покарання Ч. Беккарія та І. Бентама. Хоча тортури відбувалися на всьому континенті, особливо для отримання зізнань і свідчень, класична школа вважала катування неправильним, згідно з нею злочини вчиняються через свободу волі. Люди знають, що роблять, і повинні бути покарані. Ці наслідки мають бути досить сильними, щоб утримати інших від злочину, і більш суворими, ніж злочинна вигода. Учені пояснювали, що систему кримінального правосуддя необхідно різко модернізувати та покращити. Класична школа мала на меті вдосконалити її частково шляхом обмеження або виключення катувань. Це стало початком великого прогресу в системі кримінального правосуддя [2].

Загалом унаслідок поступового ознайомлення із зарубіжною кримінологією варто зазначити надзвичайно велику кількість її теорій і концепцій. Однак усі вони певним чином «мертві» для нашого світосприйняття. Напевно, це так тому, що в основі їх, початково, не закладений Дух високих смислів і матерій виявлення істин-

них причин поширення зла (злочинності) у світі. Це нашоує на роздуми про те, що все-таки треба йти власним шляхом розбудови української кримінології, віднаходити її слабкі та перспективні місця для подальшого розроблення й удосконалення, інноваційного розвитку. У цьому аспекті можна з упевненістю говорити не лише про романо-германську, англосаксонську правові системи (сім'ї релігійного чи традиційного права), а й про слов'янську сім'ю правових систем східного обряду, яка ґрунтується та вибудовується на високих засадах православ'я як найвищої ідеї та інструментарію буття світу в досягненні Царства Божого на Землі, а згодом і на Небі, йдучи стопами киево-печерських преподобних, багатьох праведників, які проступають у лику святих як на наших землях, так і в усьому світі, а також безперестанно моляться біля престолу Божого за кожен окрему людину, допомагають у земному мандруванні, не допускають настання великих бід, потрясінь, катастроф через людські злодіяння.

Це шлях вироблення національної ідентичності, відшукування генотипу й коду нації, народностей, які проживали на наших теренах і кров яких тече в наших жилах, зі збереженням надбань культури, святості буття, які є найвищим багатством благочестивості Духу. Якщо взяти цей шлях як основу, наріжний камінь наукових досліджень, є можливість здійснити справжній прорив у кримінологічній науці, оживити її, вивести на передові рубежі вітчизняного й зарубіжного розвитку. Справді, здається, настав час: у міру зuboжіння людських цінностей та їх невідповідності високим засадам праведності, подібно до того як це зробили свого часу Ч. Беккарія та І. Бентам – фактично відмовилися йти шляхом катувань, що відбувалися по всьому світу, вважали їх неправильними, – так і в нас виникає внутрішній протест стосовно всього того, що відбувається довкола, і ми свідомо обираємо шлях духовно-ціннісного складника в науці із застосуванням її у кримінології заради вироблення нового напрямку – криміно-теології.

Далі потребують розгляду історичні корені релігійної спрямованості кримінології.

Як уже зазначалося, відповідно до між-дисциплінарного методу наукових досліджень кримінологія включає в себе вчення різноманітних дисциплін, зокрема антропологію, економіку, психологію, право, релігію. Сьогодні, безперечно, сфера кримінології значно розширилася, через що вона стала уособленням її змін і трансформацій у напрямі глибшого вивчення ірраціонального (духовного) досвіду впливу на поведінку людини за допомогою Слова Божого, багатьох молитовних практик тощо.

О.М. Бандурка та О.М. Литвинов справедливо зауважують, що нинішня кримінологія повинна замислитися над смислами ірраціонального знання, яке лише підсилить усе здобуте й накопичене до сьогоднішнього дня. На їхню думку, майбутнє людства залежить від органічного поєднання раціоналізму та ірраціоналізму, від того, наскільки багатосторонньою і повною виявиться картина світу ХХІ ст. (зокрема, кримінологічна), зрештою, від того, чи відповідатиме світогляд майбутнього теперішньому його передбаченню. Так чи інакше, це питання є каменем спотикання всіх наукових доктрин, воно перебуває в центрі уваги різних аксіологічних систем і багато в чому зумовлює суспільно-політичне та предметно-практичне буття людини. І якщо ця проблема знайде своє остаточне вирішення, людство здобуде всі підстави оголосити кінець метафізики, адже в цьому разі воно досягне своєї остаточної мети. Теперішній період формування кримінологічних знань цікавий тим, що тут можна спостерігати витоки фундаментальної зміни культурно-світоглядних традицій, перехід від почасті раціоналістичного характеру пізнання до пізнання постмодернового, у якому домінує орієнтування на ірраціоналізм [3, с. 10–12].

У цьому плані Є.С. Жигарев наголошує на тому, що людський радикалізм, або крайній песимізм, пояснюється практикою розвитку історії людства, яка не знає жодного факту, щоб можна було ось так скопом, тобто всіх відразу людей перевищувати, змусити їх позбутися своїх гріховних вад. Адже людина, відчуваючи тиск на свою особистість, завжди протриває йому. Тому не можна виключати, що вона в певному сенсі є індивідуалістом і може лише особисто прийняти рішення про свою

духовно-моральну досконалість, не орієнтуючись ні на сусіда, ні навіть на близьких їй людей [4, с. 116–117].

Далі вчений розмірковує про те, що в історії людства був такий орієнтир. Одного разу з волі Отця – Бога – на землі з'явилася духовно й морально досконала людина – Ісус Христос, який Своїми проповідями закликав людей саме до переформовування своєї гріховної, порочної натури. І що вони зробили з Ним? Страшили, розп'яли на хресті. Водночас комуністи згодом скажуть, що моральний кодекс будівника комунізму взяв багато положень і загальний характер їх викладу з учення Ісуса Христа [4, с. 117].

Також варто зазначити, що ідея релігійного обґрунтування кримінологічної науки не нова, адже злочинність в епоху середньовіччя була безпосередньо пов'язана з релігією та демонічними маніпуляціями. Найкращим способом пояснити скоєння злочину вважали вплив нечистого духа на суспільство чи окрему особу. Тобто, окрім злочинності, стихійні лиха народжувалися від демонічних впливів. Бубонна чума, яка прокотилася Англією в 1600-х рр., залишивши після себе незліченну кількість мертвих тіл, була прикладом демонічних впливів у житті. У цю епоху девіантні вчинки вважалися гріхом, що вимагає суворого покарання або смерті. Зокрема, Ч. Беккаррія та І. Бентам свого часу були стурбовані системою кримінального правосуддя і її недоліками. Вони вивчили наявну правову й політичну системи та дійшли висновку, що люди раціональні за своєю природою та самі вибирають шлях вчинення злочинів. Це суперечило колишньому переконанню, що девіантна поведінка пов'язувалася зі спадковістю або демонічним оволодінням [5]. І все ж таки, якщо дотриматися вказаного бачення, тоді як боротися з потойбічними духовними впливами? Історичний досвід і реальна практика свідчать, що найкращим засобом є молитва за людину, особливо у сльозах і покаянні. Тоді в силу добрих невидимих духовних станів дивним чином усе в житті змінюється на краще, є бажання жити, творити, працювати з повною віддачею сил, змінюється все навкруги.

Як свідчить практика, більшість авторів світового рівня мало замислюються

над питаннями релігії, духовності, ірраціонального знання у кримінології, а подекуди взагалі не включають його у предмет наукових досліджень. При цьому є широкий спектр наук і навчальних дисциплін, які входять до міждисциплінарного дискурсу, а релігія часом навіть не згадується. Можливо, це пов'язано з епохою 70-літніх безбожних гонінь на Церкву Христову або з нинішнім 30-літтям ідеологічного плюралізму. Якщо ж говорити про вітчизняну історію кримінології, то її коріння сягає понад півстолітньої давнини, а європейської та світової – понад 300 років із моменту першої згадки про кримінологію. А вивчення релігійної кримінології, напевно, варто розпочинати ще з тих найдавніших часів, коли архангел Денниця, Сатанаїл повстав проти божества, Всевишнього. Звідси, власне, і беруться корені світового зла, коли зрада, злоба й ненависть, а головне, порочність, гординя будуть супроводжувати людство й надалі, під час спокуси змієм Єви та Адама, вбивства Каїном Авеля, благочестивого зерна Сіфого, коли світові цивілізації поділяться на каїнітів і сіфітів, у результаті знов-таки гріхопадінь почнуть народжуватись 9-метрові велетні і Господь пошле потоп на Землю. Треба згадати й про мертве море на місці Содома та Гомори за страшні зlodіяння мерзотників, їхню жалюгідність і провести паралелі з нинішньою реальністю. Ну й, звичайно, випадок, коли один з учнів – Іуда – зрадить Господа. Саме в такому, глобальному, ключі повинен мислити кримінолог, якщо ми прагнемо спільними зусиллями протистояти злу у світі.

Проаналізуємо позитивізм у сучасній кримінологічній науці.

Позитивістська школа кримінології стверджує, що злочинна поведінка походить від внутрішніх і зовнішніх факторів, які не контролюються індивідом. Її ключовий метод мислення полягає в тому, що злочинці народжуються злочинцями, а не стають ними. Позитивісти також стверджують, що злочинна поведінка є вродженою та міститься всередині людини [1]. Роберт Лонглі вважає, що кримінологія з тих пір, як вона виникла наприкінці 1800-х рр., перетворилася в нинішніх умовах на міждисциплінарні зусилля з виявлення першопричин злочину та розроблення ефек-

тивних методів запобігання їм, покарання винних і пом'якшення їх впливу на жертв. Сучасна модерна кримінологія охоплює вивчення природи злочинів і злочинців, причин злочинів, ефективності кримінальних законів, функцій правоохоронних органів та виправних установ. Спираючись як на природничі, так і на соціальні науки, кримінологія намагається відокремити чисті від прикладних досліджень і статистичні від інтуїтивних підходів у вирішенні багатьох проблем [6]. Зазначений учений також зауважує, що кримінологія сучасності охоплює більш широкий спектр аналізу злочинної поведінки, на відміну від загального терміна «злочин», який стосується конкретних дій (наприклад, пограбування) та того, як ці дії караються. Вона намагається врахувати коливання рівня злочинності через зміни в суспільстві та правоохоронній практиці. Дедалі частіше кримінологи, які працюють у правоохоронних органах, використовують передові інструменти наукової криміналістики, наприклад дослідження відбитків пальців, токсикологію та аналіз ДНК для виявлення злочинів, запобігання їм і найчастіше їх розкриття. Сучасна кримінологія прагне глибше зрозуміти психологічні та соціологічні впливи, які роблять одних людей більш схильними до вчинення злочинів порівняно з іншими людьми [6].

Італійський лікар Чезаре Ломброзо (1836–1909 рр.), відомий як батько сучасної кримінології, почав вивчати характеристики злочинців у сподіваннях дізнатися, чому вони вчиняють злочини. Будучи першою людиною в історії, яка застосувала наукові методи аналізу злочинності, Ч. Ломброзо спочатку дійшов висновку, що злочинність була успадкована та що злочинці мають певні фізичні характеристики. Він припустив, що люди з певними скелетними й неврологічними відхиленнями, такими як закриті очі та пухлини головного мозку, були «вродженими злочинцями», які, маючи біологічні вади, не змогли нормально розвиватися. Як і теорія евгеніки 1900-х рр. американського біолога Чарльза Девенпорта, яка припускає, що генетично успадковані характеристики, наприклад раса, можуть бути використані для прогнозування злочинної поведінки, теорії Ч. Ломброзо були

суперечливими та в підсумку значною мірою дискредитовані соціологами [6].

Справді, сьогодні є велика кількість теорій кримінології, які розвивалися впродовж останніх 250 років, і хоча окремі втратили популярність, інші все ще вважаються актуальними. На початку XIX ст. кримінологи почали стверджувати, що класична школа кримінології не розрізняє різний ступінь злочинів. Ці кримінологи були відомі як позитивісти, які вважали, що покарання має відповідати злочинцю, а не злочину. Ч. Ломброзо вважав, що злочинцями народжуються, а не стають, і що злочин є справою природи, а не вихованням. Він провів великі дослідження з трупами страчених злочинців та висунув аргумент, що певні риси обличчя, наприклад дуже великі щелепи й міцні «собачі» зуби, були явними ознаками того, що людина була або буде злочинцем. Однак ця теорія втрачала популярність із моральних міркувань, поступаючи місцем більш пізнім теоріям, орієнтованим на фактори навколишнього середовища, які сприяють злочинній поведінці [7].

Вартим подальшої уваги є розвиток кримінології в радянську добу та необхідність її сучасного розроблення в руслі міждисциплінарних зв'язків.

В одному з кримінологічних посібників говориться, що радянська кримінологія – це наука про стан, динаміку, причини злочинності та про заходи запобігання їй у соціалістичному суспільстві [8, с. 8]. У другому виданні цього посібника визначення науки кримінології містить деякі доповнення: «Радянська соціалістична кримінологія – це наука про стан, динаміку, причини злочинності, методи вивчення, шляхи й засоби запобігання їй у соціалістичному суспільстві» [9, с. 7].

Питання про місце кримінології в системі наук виникає не випадково. Воно зумовлене тим, що кримінологія пов'язана з багатьма суспільними та правовими науками завдяки своєму предмету й методу дослідження. Із цього питання в літературі висловлено три основні позиції: а) кримінологія – це частина науки кримінального права; б) кримінологія не є юридичною наукою; в) кримінологія є комплексною наукою, що існує на стику наук соціальних і юридичних [10, с. 69].

Позиція, відповідно до якої кримінологія є частиною науки кримінального права, була поширена в колишньому СРСР у 1960-і рр. Її в найбільш повному вигляді сформував О.А. Герцензон. Учений навів такі аргументи:

– кримінологія ґрунтується здебільшого на принципах і положеннях науки кримінального права, основні поняття черпає із цієї науки;

– кримінологія – результат розвитку соціологічних досліджень у кримінальному праві, тому якщо виокремити кримінологію в самостійну науку, то це позбавить науку кримінального права соціологічного методу, призведе до «догматизації» цієї науки, до вивчення її юридичних норм у відриві від соціальної дійсності;

– виокремлення кримінології в самостійну науку послабить її службову роль у боротьбі зі злочинністю, адже кримінологія може «розчинитися» в низці інших наук, роль юристів відійде на другий план, провідне ж місце посядуть представники біології, психіатрії тощо, які займаються не характерними для них дослідженнями [11, с. 49–52].

Схожі погляди висловлювали й інші автори, які доповнювали наведені аргументи ідеологічним характером, зокрема вказували на те, що кримінологія, як і наука кримінального права, ґрунтується на вирішенні єдиного завдання – боротьбі зі злочинністю в радянському суспільстві [12, с. 10–14].

Також варто зауважити, що в радянський період окремі вчені вважали кримінологію частиною кримінального права. Наприклад, О.А. Герцензон писав, що кримінологія є службовою, допоміжною щодо кримінального права наукою, фактично його частиною [13, с. 12]. А.А. Піонтковський зі співавторами підкреслювали, що накопичення теоретичних і практичних матеріалів із вивчення злочинності створює можливість для виокремлення кримінології з теорії кримінального права як її галузевої спеціальної дисципліни [14, с. 19]. Аргументація цих учених полягала в тому, що предмет кримінології задається власне кримінальним правом, і ця наука спирається саме на юридичні поняття й категорії, насамперед на нормативне (законодавче) визначення злочину, яким оперує кримінальне право [15, с. 152].

Однак значна увага дослідників до соціальної зумовленості злочинів, вчинення яких може пояснюватися також індивідуальними особливостями особистості, не привела до розвитку в радянський період криміналістики в соціологічному ключі. Це зумовлено ставленням до соціології в радянському суспільстві як до науки, яка активно розвивалася за кордоном, у результаті чого була визнана в СРСР ворожою, оскільки містила моделі пояснення суспільства та його функціонування, протилежні тим, що диктувалися комуністичним ученням. У зв'язку із цим необхідно визнати відставання радянської дослідницької думки в галузі вивчення кримінології від досягнень зарубіжної наукової думки до 1960-х рр. У підсумку кримінологія стала свого роду універсальною загальнотеоретичною дисципліною, яка об'єднує науки кримінального циклу, що входять до складу кримінального процесу, судової психології, оперативно-розшукової діяльності тощо [16, с. 493].

Звідси можна констатувати, що кримінологія пройшла тривалий шлях становлення та розвитку, специфіка якого зумовлена реаліями повсякденної тогочасної дійсності, що й визначили основний вектор формування цієї науки. Слабка спадкоємність європейських наукових досягнень сприяла подальшому домінуванню кримінально-правового підходу (серед дисциплін кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінально-виконавчого права). Своєю чергою розширення значення соціологічного підходу стало можливим лише на сучасному етапі розвитку кримінології в умовах глобалізації та розширення міждисциплінарних зв'язків. Кримінологію можна вважати основоположною наукою для кримінально-процесуальних дисциплін через те, що вона покликана розкрити соціальні причини розширення злочинності як результату людських практик, а також зумовленість вчинення злочинів іншими факторами, що в підсумку націлене на вироблення ефективних шляхів протидії цьому негативному суспільному явищу [17, с. 67–73].

Розглянемо причини злочинності з позиції релігійних переконань (душа людини як невидима субстанція).

Пізнаючи особистість, кримінолог встановлює мотиви – спонукальні причини протиправних дій – і їх складний психічний механізм, на який впливають не лише зовнішні чинники, а й внутрішні, тому ці духовно-моральні аспекти найчастіше приховані від людського ока. Потрібно визнати, що теорія кримінології є галуззю людинознавчих наук, насамперед антропології, психології як світських видань, так і церковних, як матеріалістичного змісту, так і метафізичного ухилу. Наприклад, метафізична антропологія вчить, що людина – це набагато складніша істота, аніж вона представлена у вченнях матеріалістів. Найтаємничіша та загадкова її частина – душа. У метафізичній антропології немає загальноприйнятого визначення поняття людської душі. Таке визначення навряд чи можливе, оскільки більшість обґрунтувань присвячені матеріальним речам і явищам, тобто звернені до видимого світу, а душа має принципово іншу природу. Тому поняття про цю таємничу духовну субстанцію вислизає від конкретних словесних формулювань. Для кримінологів доступні лише її прояви [4, с. 118].

Святі отці у своїх працях намагаються виокремити суттєві риси людської душі та описати їх, проте ці судження все-таки не можна вважати визначеннями. Так, прп. Іоанн Дамаскін говорить: «Душа – сутність жива, проста й безтілесна, невидима за своєю природою тілесними очима, безсмертна, обдарована розумом, не має певної фігури (форми). Вона діє за допомогою тіла та повідомляє йому життя, зростання, відчуття й силу народження. Душа – субстанція вільна, що володіє здатністю хотіння та діяння. Вона доступна змінам із боку волі» [18, с. 48]. Звісно, таке трактування душі відображає лише мізерну частину її здібностей, однак здібності не розкривають самого носія цих здібностей. Кримінолог може тільки дивуватися кримінальному таланту та неабиякій обдарованості душі людини, яка вчинила злочин. Однак на власні очі захопитися цією людською субстанцією кримінолог не може, тому що вона не видима через свою метафізичність. Взаємодія душі й тіла проявляється в тому, що певні сили душі (розумність, дратівливість і бажаність) реалізують себе через певні органи тіла, проте

стверджувати, що поза цими тілесними органами душа стає безсилою, бездіяльною, або говорити, що тілесні органи людини є джерелом чи причиною душевних сил, некоректно та неприпустимо. Багатовіковий релігійний досвід свідчить про те, що душа й поза тілом здатна мислити, відчувати, усвідомлювати себе, проте тіло без душі жодну із цих функцій виконати не може [4, с. 118].

Варто сказати про духовне, душевне та тілесне в людській особистості і її схильність до злочинної поведінки.

Метафізична антропологія найчастіше трактує людський дух як вищу частину душі, з'єднує людину з надчуттєвим світом і дає їй змогу перебувати у благодатній єдності з Богом. До цього не здатна душа, якщо не діє дух. Відповідно, духовність і духовне життя можливі, якщо людина підкорить свої душевні й тілесні потреби під керівництво духу, як основи богоспілкування людської душі. Це положення значиме в разі організації індивідуального профілактичного впливу на особистість злочинця: перевиховання буде набагато успішнішим, якщо цей процес пов'язати з виконанням християнських заповідей. Однак у такому випадку вихователь – співробітник правоохоронних органів – також повинен бути віруючою людиною. Кримінологи повинні глибоко усвідомлювати, що всі люди мають загальну природу, вони єдиносущні одне з одним, проте при цьому кожна людина унікальна у Всесвіті. Отже, у людині, крім загального єства, що належить всім людям, є й таємниче метафізичне начало, що визначає неповторність кожного з нас. Перше (тілесне) об'єднує, а друге (метафізичне, неповторне) розрізняє людей, не руйнуючи при цьому їхнє природне єство. Саме на цій метафізичній сфері нашого буття, особистісного буття, що виокремлює кожну людину із загальної маси, і варто акцентувати увагу [4, с. 119].

Є.С. Жигарев наголошує на тому, що в різні історичні періоди ступінь відповідності між поняттям «особистість» і термінами «особа», «іпостась» змінювався. У сучасній метафізичній антропології ці слова найчастіше вживаються як синоніми. Однак наука кримінологія частіше звертається до терміна «особистість злочинця», що стосується осіб, які вчинили злочини. Ці

особи відрізняються одна від одної не просто досконаліми кримінальними діяннями, головна їхня відмінність полягає в особистості, яка є неповторною, індивідуальною. У зв'язку із цим можна виокремити основні характеристики людської особистості, викладені в метафізичній антропології:

1) особистість не є елементом створеного людського єства, його тіла. Її неможливо описати у природних категоріях природи, оскільки вона поза-природна, тобто категорія метафізична. Особистісний і соціальний аспекти буття людини взаємопов'язані, проте ніколи не зливаються. Можна сказати, що людина функціонує в зовнішньому світі, а проживає своє життя у внутрішньому особистісному світі;

2) особистість не існує сама по собі, тобто ізолювано, а отримує буття разом із душею та тілом людини (людина складається з Духу, Душі та Тіла – *I. K.*). Отже, одухотворена душа – це і є людська особистість;

3) людська особистість проявляє душевні якості людини, проте водночас виявляє її зовнішні особливості (почерк, ходу), незважаючи на постійні природні її зміни, зростання й старіння;

4) особистість може поневолити природу людини, поступово перемикаючись на забезпечення її потреб, пов'язаних із фізіобіологією, не реалізувавши своє божественне призначення. У зв'язку із цим людська особистість здатна як до розвитку, так і до деградації. Особливістю кримінологічної науки є те, що вона присвячує себе вивченню особистості, що має кримінальний досвід свого діяння;

5) особистість має потребу у спілкуванні з іншими особистостями, оскільки вона розкривається (є, наприклад, вислів «вилити душу» – *I. K.*), змінюється та збагачується в діалозі. Діалог – невід'ємний атрибут особистості. Особистість прагне чути й бути почутою. Оскільки всі особи неповторні, їх спілкування – це завжди відкриття чогось нового в іншому та водночас усвідомлення особливостей свого «Я», яке відрізняється від «я» іншого. Однак у цьому випадку можна засвоїти й гріховні особистісні поведінкові установки, що ще в давнину зазначав пророк Давид: «З преподобним преподобний будеш, і з чоловіком невинним невинний будеш,

і з обраним обраний будеш, і з норавливим развратишся» (Пс. 17: 26–27);

б) через метафізичність поняття особистості не підлягає формальному визначенню. Якщо кримінолог захотів усвідомити особистісну основу в людині, він повинен розрізнити в ній загальні для всіх людей природні характеристики та побачити (відчути) те начало, яке відрізняє її від інших людей, що робить кожну особистість неповторною;

7) кримінолог зобов'язаний пам'ятати незаперечну істину: будь-яка форма поведінки, зокрема й кримінальна, визначається виключно особистісним вільним вибором, тим самим вчинок людини актуалізує її особистісний зміст;

8) саме в особистості втілюються, тобто отримують зовнішнє вираження, здібності та таланти, якими розпоряджається людина. Формуючи особистості, Творець має на кожну з них Свій неповторний задум, який, однак, не є вирішальним, тобто долею. У Його реалізації кожна особистість абсолютно вільна й водночас відповідальна перед Богом.

Якщо погодитися, що основним предметом пізнання все-таки є особистість злочинця, адже вона розглядається як єдина причинність кримінальних діянь, тоді поняття кримінології може бути сформульоване в такій редакції: це галузь людинознавчих наук, основним предметом пізнання якої є особистість злочинця у двох її іпостасях – біосоціального та духовно-морального об'єкта. Таке поняття кримінології, порівняно з іншими дефініціями, витримане в душі вимог стислості, визначеності й однозначності сенсу терміна «кримінологія». У ньому зазначено головний предмет, пізнання якого відбувається за двома напрямками: як об'єкта та як суб'єкта. Тому й способи вивчення повинні бути застосовані в комплексі: раціональний, інтуїтивний, емпіричний. І навіть у такій взаємодії отримані наукові відомості вважаються відносно правильними, оскільки абсолютно достовірні знання про особу злочинця отримати неможливо. Через свою метафізичність особистість людини є найбільшою загадкою, важким завданням, таємницею з-поміж усіх таємниць [4, с. 119–120].

Унаслідок проведеного дослідження можемо зробити такі узагальнення та

висновки. Предметне поле кримінології через її міждисциплінарний статус та методи наукових досліджень настільки велике, що вона покликана вийти на передові рубежі вітчизняного наукового розвитку, подібно як сьогодні відбувається в багатьох зарубіжних країнах, де професія кримінолога перебуває на рівні популярності з психологом, юристом або покликанням і служінням священника. Такий ступінь її розвитку очікується й у нас, справа лише у правильному виборі наукового шляху, очікуванні відкриттів (так званих осяяннях), оптимізмі вченого на засадах праведності людських станів та бажанні поглибити дослідження нових, перспективних наукових шляхів.

Сьогодні кримінологію не можна назвати соціологічною чи юридичною наукою, її статус міждисциплінарний, у ньому проявляються найрізноманітніші вершини подальшого розвитку кримінологічної науки. Вона є надзвичайно перспективною для дослідження з позицій практичної значущості застосування теоретичних знань, адже навіть найкращі ідеологічні концепти потребують своєї ефективною реалізації в повсякденному житті. Нерідко можна почути твердження про те, що лише технічні науки мають право на існування, адже в них можна перевірити практичну доцільність або наочно побачити реальні винаходи, оцінити їх значущість. Невже тоді «гуманітаристика» не має права на наукову новизну, винаходи у зміні свідомості мас, формуванні політики держави, результатом чого неодмінно будуть економічні й технічні відкриття? Лише зовсім необізнана особистість може міркувати такими позитивістськими, примітивними, приземленими категоріями, і сьогоднішня війна є свідченням того, як в один момент рушаються будівлі, відбуваються повені, руйнується людина та, зрештою, піддається загрозам найцінніше, що є в людини, – життя, а отже, і душа. У цьому наочно видно, наскільки важливий духовно-ціннісний складник, совість людини, справжність і непохитність її віри, праведність, а все зовнішнє неодмінно додається. Як теорія дарвінізму нікчемна перед божественним походженням світу, так і позитивізм жалюгідний перед духовно-ціннісним осмисленням кримінології.

Загалом широке дослідження кримінології допомагає запобігти революційним подіям і процесам, війнам та потрясінням держав. І навпаки, детальне її вивчення в руйнівних цілях соціуму спричиняє досягнення поставлених результатів. Тому кримінологічні політтехнологи неабияк потрібні нашій державі, щоб стояти на заваді негативним тенденціям соціуму,

запобігти появі крайності поглядів тих чи інших особистостей, щоб не допустити загибель людей або руйнування будівель і критичної інфраструктури. З іншого боку, якщо в таких процесах задіяні глобальні світові гравці – держави-гегемони, кримінологія є хорошим індикатором у протистоянні вказаним процесам і негативним тенденціям соціуму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Criminology. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Criminology#:~:text=In%20the%20mid%2D18th%20century,the%20analogous%20French%20term%20Criminologie>.
2. The History of Criminology. *Criminology.com*. URL: <https://www.criminology.com/the-history-of-criminology-2/>.
3. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Щодо природи сучасного кримінологічного знання. *Кримінологічний вимір сучасності* : збірник тез доповідей науково-практичної конференції, м. Харків, 14 квітня 2022 р. / Харківський національний університет внутрішніх справ, Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2022. С. 9–12.
4. Жигарев Е.С. О понятии криминологии как отрасли человековедческих наук. *Вестник экономической безопасности*. 2021. № 1. С. 114–120.
5. A brief History of Criminology. *Actforlibraries.org*. URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&&=666fd88d57b1a2ceb638a1508e746d21532dc681ed3e9161b3cd259de0fedd6aJmltdHM9MTY1NDYxMTAyNyZpZ3VpZD1YTFIMmM2My0xZjg1LTQxMDEtOTlhOS1kZWw0MTQwZDIyNDcmaW5zaWQ9NTE1Mg&ptn=3&fclid=946691ad-e66b-11ec-aa35-cee9766583b2&u=a1aHR0cDovL3d3dy5hY3Rmb3JsaWJyYXJpZXMub3JnL2EtYnJpZWYtaGlzdG9yeS1vZi1jcmItaW5vbG9neS8&ntb=1>.
6. Longley R. Criminology Definition and History. URL: <https://www.thoughtco.com/the-history-of-criminology-part-1-974579#:~:text=Criminology%20is%20the%20scientific%20study,of%20ways%20to%20prevent%20it>.
7. Crowe E. What Is Criminology? Definition, History & Theories. *Study.com*. URL: <https://study.com/academy/lesson/what-is-criminology-definition-history-theories.html>.
8. Криминология : учебник для юридических факультетов и институтов / А.А. Герцензон и др. Москва : Юридическая литература, 1966. 319 с.
9. Криминология : учебник для юридических факультетов и институтов / А.А. Герцензон и др. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юридическая литература, 1968. 471 с.
10. Прокументов Л.М., Шеслер О.В. Место отечественной криминологии в системе наук. *Вестник Томского государственного университета. Серия «Право»*. 2021. № 39. С. 69–81.
11. Герцензон А.А. Уголовное право и социология. Москва : Юридическая литература, 1970. 286 с.
12. Гельфер М.А., Гришаев П.И., Здравомыслов Б.В. Советская криминология. Москва : Всесоюзный юридический заочный институт, 1967. 120 с.
13. Герцензон А.А. Введение в советскую криминологию. Москва : Юридическая литература, 1965. 227 с.
14. Курс советского уголовного права. Часть общая : в 6 т. / редкол. : А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. Москва : Наука, 1970. Т. 2 : Преступление. 516 с.
15. Денисов С.Ф., Тимчук О.Л. Деякі аспекти сутності та предмета кримінології як науки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1(24). С. 151–159.
16. Майстренко Г.А. К вопросу об истории формирования и развития криминологии как науки. *Образование и право*. 2021. № 4. С. 491–495.
17. Комлев Ю.Ю. Криминология как социология преступности. *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. № 2. С. 67–73.
18. Леонов В.А. Основы православной антропологии : учебное пособие. Москва : Изд-во Московской Патриархии РЦП, 2013. 456 с.